

ผ้าพื้นเมืองของไทย

การศึกษาเรื่องผ้าพื้นเมืองของไทยเป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้า เรื่อง “ผ้าและประเพณีการใช้ผ้า” เป็นงานวิจัยเรื่องหนึ่งของโครงการไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการค้นคว้า

ในการศึกษาเรื่องผ้าและประเพณีการใช้ผ้า ได้ตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้ว่าจะค้นคว้าเพื่อเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมและประเพณีการใช้ผ้าของคนไทย ทั้งที่เป็นผ้าในราชสำนัก ในสังคมชั้นสูง และผ้าพื้นเมือง ขอบเขตของการค้นคว้ามียู่ว่า จะพยายามเอาหลักฐานที่เก่าที่สุดเท่าที่จะหาได้ จนถึงสมัยที่คนไทยเริ่มใช้เครื่องจักรทอผ้า ซึ่งคงจะกินความถึงผ้าต่าง ๆ ทั้งที่คนไทยในสมัยก่อนผลิตขึ้นเอง และที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น จากประเทศกัมพูชา หรือ อินเดีย แต่ผ้าเหล่านี้ควรจะมื่อทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่และศิลปวัฒนธรรมของไทยด้วย ยกเว้นผ้าชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ซึ่งมีผู้ทำการวิจัยกันมากแล้ว

การที่เรามาลงมือศึกษาเรื่องผ้าในขณะนี้ นับว่าเริ่มต้นช้า เพราะหลักฐานสำคัญคือ “ผ้า” ไม่มีผู้สนใจเก็บรักษากันอย่างจริงจัง การค้นคว้าเรื่องผ้าที่ใช้กันในราชสำนักและสังคมชั้นสูงที่ไม่เก่าแก่จนเกินสมัยอยุธยาจึงจะพอทำได้ เพราะเป็นผ้าที่มีราคา มีผู้เก็บรักษากันไว้บ้าง เป็นประเพณีการแต่งกายสืบต่อกันบ้าง จึงจะพอค้นคว้าได้จากการอ่านวรรณคดี บันทึกความรู้ และเอกสารต่าง ๆ ที่มีข้อความเกี่ยวข้องกับเรื่องผ้า ประกอบกับตัวอย่างผ้าที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ

สิ่งที่ยากต่อการค้นคว้าเป็นอย่างยิ่งก็คือ ความรู้เรื่องผ้าพื้นเมือง เพราะผ้าพื้นเมืองเป็นผ้าที่ไม่ได้รับการยกย่องว่ามีราคา เป็นผ้าฝีมือชาวบ้านทำจึงไม่มีผู้สนใจจะเก็บรักษา นอกจากผู้ที่จะรักษาเอาไว้ใช้เอง ผ้าเหล่านี้เมื่อเก่าจะกลายเป็น “ผ้าขี้ริ้ว” สูญหายไปหมด ฉะนั้นการค้นคว้าเรื่องผ้าพื้นเมืองจึงเป็นงานที่จะต้องทำอย่างรีบด่วน ก่อนที่หลักฐานที่อาจหลงเหลืออยู่จะสูญหายไปหมด และก่อนที่ผู้มีความรู้ในการทอ การย้อม สีสแบบโบราณจะหลงลืมวิธีการ หรือล้มหายตายจากไปหมด

บทความต่อไปนี้เป็นส่วนหนึ่งของบันทึกที่ผู้เขียน รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับผ้าพื้นเมืองเอาไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๕ จนถึงปัจจุบัน เป็นการรวบรวมแบบเก็บเล็กผสมน้อย และไม่อาจทำได้ทั่วถึงทุกแห่งหนได้ จึงเป็นการรวบรวมความรู้เท่าที่มี เพื่อเป็นหลักฐานประกอบการวิจัยอย่างจริงจังในขั้นต่อไป

ผ้าพื้นเมืองของไทย เป็นผ้าที่คนไทยผลิตขึ้นเอง การเตรียมวัตถุดิบและเครื่องมือเครื่องใช้ใน การทอเตรียมเองด้วยมือทั้งสิ้น เป็นศิลปกรรม สาขาศิลปพื้นบ้าน (Folk Art) ประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือน (Cottage Industry) คือ ทำเองใช้เองเป็นส่วนใหญ่ มีข้อน่าสังเกตว่า ผ้าพื้นเมืองที่มรดกลายงดงามมักเป็นฝีมือคนไทยที่มีเชื้อสายสืบต่อมาจากคนลาวเผ่าต่าง ๆ มาก่อน เช่น ลาวทางภาคอีสานและลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยก่อนและในสมัยรัตนโกสินทร์ จน กลายเป็นคนไทยไปในที่สุด ผ้าที่ค้นพบเก่าแก่ที่สุดมีอายุไม่เกิน ๒๐๐ ปี

สังคมไทยสมัยก่อนรับว่างานทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง เด็กผู้หญิงมักเริ่มเรียนทอผ้าตั้งแต่อายุยังน้อย วิธีเรียนเป็นไปตามแบบธรรมชาติ คืออาศัยดูเขาทำจำใจไปจนรู้อย่างหนึ่ง กับ ผู้ใหญ่ จับมือสอนจนทอเป็นอีกอย่างหนึ่ง การทอผ้าทงสนอาศัยความจำและความชำนาญเป็นหลัก ไม่เคยปรากฏว่ามีตำราหรือหลักเกณฑ์ ในการทอผ้าเขียนไว้ให้เห็นเป็นหลักฐาน ผู้ทออาศัยวิธีการจำ ปฏิบัติตาม ๆ กันมา รักษาวิธีการมรดกลาย การย้อม การทอ แบบเก่าเอาไว้อย่างเคร่งครัด จึงสามารถรักษาศิลปการทอเอาไว้ได้จนถึงสมัยปัจจุบัน ความเคร่งครัดในกรรมวิธีเหล่านี้ทำให้ ไม่เกิดความคิดริเริ่มที่จะหาแนวทางใหม่ๆ ถ้าจะมีผู้พยายามเปลี่ยนแปลงก็มีอยู่น้อยและมีอยู่เฉพาะ ในรายละเอียดที่ไม่สำคัญนัก ผู้หญิงมีภาระสำคัญในการที่จะต้องเตรียมการทอผ้าเอาไว้ใช้ใน ครอบครัว ผ้าเหล่านี้แบ่งออกเป็นสองประเภทคือ ผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันประเภทหนึ่ง และ ผ้าที่ใช้ในงานพิธีต่าง ๆ อีกประเภทหนึ่ง ผ้าประเภทแรกส่วนใหญ่เป็นผ้าพื้น ๆ มุ่งทอให้เกิด ความแข็งแรงทนทาน จึงมักจะเป็นผ้าฝ้าย ไม่ค่อยปรากฏลวดลาย ผ้าประเภทที่ใช้ในงานพิธี ต่าง ๆ คือ ผ้าที่นำไปในงานทำบุญ งานนักษัตรฤกษ์ งานพ้อนรำ และงานแต่งงาน จะต้อง ทำกันอย่างประณีต ปรากฏมีลวดลายและความงดงามเป็นพิเศษ ภาระสำคัญของผู้หญิงอีกประ- การหนึ่งก็คือ การเตรียมผ้าสำหรับออกเรือน คือจะต้องเตรียมผ้าที่จำเป็นจะต้องใช้ทั้งของฝ่าย ชายและของตัวเอง มีทั้งผ้านุ่งห่ม เครื่องนอนและเครื่องใช้ไม่สอยที่ทำด้วยผ้า ดังนั้นการมีฝีมือ ในการทอผ้าจึงเป็นส่วนหนึ่งในการวัดความเป็นกุลสตรีด้วย

คนไทยถือการทอผ้าเป็นกิจกรรมยามว่าง หรือเป็นงานในยามพักผ่อน เช่น เวลาว่าง หลังเลิกงานประจำวัน และฤดูที่ว่างงาน การกรอไหมปั่นฝ้ายมักทำกันในเวลากลางคืน จึง มีคำกล่าวกันว่า "กลางคืนปั่นกลางวันทอ" ผ้าที่ใช้ในพิธีเป็นผ้าที่จะต้องใช้เวลาพิถีพิถันเป็น พิเศษ ด้วยกรรมวิธีละเอียดละออ ต้องมีความรู้ ความชำนาญ และความอดทน จึงจะ สามารถทอผ้าได้ลวดลายงดงาม ผ้าเหล่านี้บางผืนต้องทอคาหูกเอาไว้เป็นแรมปีจึงจะเสร็จ ฉะนั้น

เมื่อเวลาใช้งานจึงต้องระวังรักษากันอย่างดี เช่นถ้าเป็นผ้าถุง ก็จะนุ่งทับผ้าถุงธรรมดา เพื่อไม่ให้เปื้อนเหงื่อโคล เมื่อเวลาเก็บจะพับกลับเอาหน้าลายเข้าข้างใน ห่อด้วยผ้าห่ออีกชั้นหนึ่ง และเก็บไว้ในที่ ๆ ไม่มีแสงสว่างจัด เพื่อไม่ให้สีซีดจาง บางครั้งเก็บเอาไว้ในขวดโหลปิดฝาแน่น เพื่อกันตัวแมลง ผ้าเหล่านี้ไม่จำเป็นจริง ๆ แล้วไม่ซักรั้ว หรือถ้าต้องซักรั้วก็ทำกันอย่างระมัดระวัง เพราะสีที่ใช้ย้อมแบบโบราณเป็นสีแบบธรรมชาติ อาจตกได้ ในกรณีที่เปลี่ยนผ้าใหม่ นิยมซักในนามะพร้าวแกง แล้วผึ่งให้แห้งโดยไม่ต้องซักน้ออีกครั้ง

ผ้าพื้นเมืองของไทยมีมากมายหลายชนิด แตกต่างกันทั้งกรรมวิธีและความงาม เราอาจแยกประเภทได้ จากกรรมวิธีผลิตอย่างหนึ่ง จากเชื้อสายของผู้ผลิตอีกประการหนึ่ง ดังนี้

เชื้อสาย	กรรมวิธี
ลานนาไทย	ทอ ยก ^๒
ลาวพวน	ทอ ยก จก
ลาวคอง ลาวกา	ทอ ยก จก ^๓ มัดหมี่ ^๔
ลาวโซ่ง	ทอ ปัก
ลาวอีสาน	ทอ ยก มัดหมี่
ไทยภาคกลาง	ทอ ยก
ไทยภาคใต้	ทอ ยก มัดหมี่

เชื้อสายลานนาไทย เป็นผู้ทออยู่ทางแถบเหนือของประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ผ้าของชาวลานนาไทยมีทั้งผ้าพื้นเมืองและผ้าของพวกเจ้า คຸ່ມເຈົ້າและบุคคลในสังคมชั้นสูงของลานนาไทยใช้ผ้าทอและยกผั่มอประณีตเป็นพิเศษ วิชาการทอผ้าใหม่ ผ้าฝ้ายด้วยการยกเป็นลวดลายด้วยไหมสี และการสอดด้นเงินและทอง ทำกันอย่างประณีต และประกวดประชันกันจนเป็นที่เลื่องลือว่าเป็นงานศิลปกรรมที่อยู่ในขั้นวิจิตรศิลป์ ขื่อนำสังเกตก็คือ ลานนาไทยมีอาณาเขตติดต่อกับพวกชาวเขาเผ่าต่างๆ มีการคมนาคมติดต่อกันใกล้ชิด แต่อิทธิพล

๑. คำอธิบายท้ายบทความนี้
 ๒. ๓. ๔. คำอธิบายท้ายบทความนี้

ของผ้าขาวเขากลับไม่ปรากฏหรือปรากฏให้เห็น น้อยที่สุด อาจเป็นเพราะความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมของลานนาไทยเข้มแข็งจนอิทธิพลศิลปจากภายนอกไม่อาจแทรกเข้ามาได้ ผ้าที่ผลิตกันในคุ้มเจ้าทางเหนือนิยมลายแบบเรขาคณิต ลายดอกไม้ เครื่องเถา และรูปสัตว์ต่างๆ ผ้าเหล่านี้มีอิทธิพลต่อราชสำนักในกรุงเทพฯ เป็นอันมาก ตลอดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ปรากฏว่าเจ้าลานนาไทยยกหูก ยกช่าง เข้ามาทอผ้ากันในวังหลวงเสมอมา จนแม้ในปัจจุบันผ้าที่ใช้ในราชพิธีต่าง ๆ ก็ยังผลิตโดยช่างที่สืบเชื้อสายจากเจ้าลานนาไทย

ส่วนผ้าที่เป็นผ้าพื้นเมืองของลานนาไทยมักเป็นผ้าพื้น ยกดอกกลดลายมีน้อย ลักษณะที่เห็นเด่นชัดก็คือ ผ้าถุงของชาวเหนือเป็นผ้าผืนเดี่ยวแบบโสร่ง ลายผ้ามักเป็นแถบสีขลิบโดยรอบผ้าถุง ลายขลิบรอบตัวแบบนิยมอิทธิพลให้เห็นอยู่ทั่วไปทางภาคเหนือ เช่นผ้าที่จังหวัดน่าน และอุตรดิตถ์

ผ้าที่จัดอยู่ในกลุ่มลานนาไทยอีกแห่งหนึ่งก็คือ ผ้าที่จังหวัดน่าน ผู้ที่อาศัยอยู่ที่จังหวัดน่านอ้างว่าเป็นลาวหลายเผ่า แต่ที่มากที่สุดคือ ลาวพุงดำ คือลาวที่ผู้ชายนิยมสีกดงแต่เอวลงมาถึงหัวเข่าเป็นลวดลายดำ ลายผ้าที่พบที่น่านเป็นลายขลิบรอบตัวเช่นเดียวกับของเชียงใหม่และลำพูน วิธีการทอพิเศษที่ไม่เหมือนการทอผ้าแห่งใดในเมืองไทย คือการทอด้วยวิธีกลับด้าย หรือย้อนเส้นด้าย เรียกว่า "ลายน้ำไหล" ผ้าที่น่านนิยมสอดคั่นเงินและทอง นอกจากผ้าถุงแล้วยังพบผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันอีกหลายอย่างเช่น ย้อม ผ้าขาวม้าและผ้าพื้นต่าง ๆ จากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน แสดงหลักฐานให้เห็นชัดถึงประเพณีการแต่งกายและผ้าชนิดต่างๆ ทั้งหญิงและชาย มีผ้าหลายชนิดที่ปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรม แต่ไม่พบตัวอย่างของจริง คือผ้าขลิบคั่นจก เสื่อทอยกลดลาย และผ้าขาวม้า อย่างไรก็ตามภาพจิตรกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นการแต่งกายชัดเจน คือผ้าหญิงใส่เสื่อยาวแขนกระบอกมีลวดลาย ผ้าถุงยาวมีลายที่เชิง และที่ตัวผ้าถุง ใส่ต่างหู บักบันที่ผสม และนิยมใส่แหวนหลายวง ผ้าชายสีกเป็นลวดลายสีตัดแต่เอวลงมาถึงเข่า ทุ่งผ้าขาวม้า

เชื้อสายลาวพวน ลาวพวนคงจะสืบเชื้อสายมาจากลาวที่อาศัยอยู่ที่เมืองพวน ใกล้เมืองหลวงพระบางในประเทศลาว พวกลาวพวนจะอพยพมาอยู่ในประเทศไทยเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน อาศัยเทียบเคียงจากลวดลาย กรรมวิธีการทอผ้า และจากคำบอกเล่าของผู้ทอผ้าเหล่านั้นพบว่า

พวกลาวพวนที่ทอดผ้ามีอยู่สามแห่งคือ ที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ที่หมู่บ้านหาดเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย และที่อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี

ผ้าที่พบทั้งสามแห่งนี้มีกรรมวิธีการทอเหมือนกัน คือใช้วิธี "จก" ตัวผ้าพุ่งใช้วิธีทอและยกถั้วกัน ไม่เคยพบที่เป็นผ้ามัดหมี่เลย ลวดลายและวิธีวางโครงส้อมมีความประณีตประสานกลมกลืนกันคล้ายวิธีการที่เคยเป็นงานขนบวิจิตรศิลป์มาก่อน ที่อำเภอลับแลและบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียงใช้ผ้าพุ่งแบบลาว^๕ ผืนผ้าพุ่งทอด้วยวิธียกเป็นดอกกลมเรียกว่า "ลายมุก" สีส่วนใหญ่เป็นสีเขียวแซมด้วยสีเหลือง น้ำตาล และ ดำ ที่เชิงผ้าเป็นลาย "ต้นจก" มีอยู่แบบเดียวซึ่งทำสับต่อกันมานาน ลวดลายละเอียดประณีต เป็นลายแบบเรขาคณิต ลายเครือเถา ลายดอกไม้ และลายรูปสัตว์คล้ายหงส์ ขื่อนำสังเกตเกี่ยวกับลายที่ต้นจกก็คือลายที่มีรูปร่างคล้าย "เรือวิญญาณ" (Soul ship) พ้องกันกับที่ปรากฏบนผ้าของชาว ที่เกาะซุมบา (Sumba) ลายเหล่านี้สันนิษฐานว่าเป็นลวดลายโบราณของวัฒนธรรม "ดองซอน" (Dongson Culture) อันเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่อย่างหนึ่งของโลก โครงสั้วต่างๆ ไปของผ้าอำเภอลับแล เป็นสีเขียวของสีเขียว (Green monochrome) นอกจากผ้าพุ่งแล้วยังพบของเครื่องใช้อีกหลายอย่างเช่น หมอนหน้าหูก คล้ายหมอนทางแถบอีสาน และย่ามหลายขนาด

แหล่งผลิตผ้าของเขอสาวยลาวพวนที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือที่หมู่บ้านหาดเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งอยู่ทางใต้ของอำเภอลับแลลงมาเพียงไม่กี่สิบกิโลเมตร ที่หาดเสี้ยว การทอผ้าเจริญรุ่งเรือง ประชาชนในหมู่บ้านอาศัยอาชีพการทอผ้าเป็นหลักอยู่มาก ผ้าหาดเสี้ยวมีชื่อเสียงมานานในฐานะที่ทอผ้าเนื้อดี สีสวย และมีผ้าชั้นต้นจกคงตงมาถึงเก่าแบบ ตัวผ้าพุ่งหรือผ้าพวนของหาดเสี้ยวมีอิทธิพลของผ้าลานนาไทย คือมีลายขบวนรอบตัวเป็นส่วนมาก นิยมใช้ผ้าผ้ายมากกว่าไหม การใช้ไหมใช้เฉพาะที่เป็นลวดลายบนเชิงผ้า ลวดลายบนผ้าพุ่งมีหลายแบบ เช่น ลายยกด้วยฝ้ายหรือไหมรูปดอกไม้ หรือลายแบบเรขาคณิตเป็นลายขบวนรอบตัว เรียกว่า "ชั้นลวง" หรือลายที่ทอด้วยด้ายหลายสีตัดเกลียวเข้าด้วยกัน เมื่อทอเป็นผืนแล้วจะดูเป็นลวดลายผ้าม่วงหางกระรอก เรียกว่า "ชั้นเขิน" ก็มีผ้าลายมุกเช่นเดียวกับของอำเภอลับแล เชิงผ้าที่เรียกว่า ชั้นต้นจก เป็นผ้าพวนผ้ายกด้วยไหมย้อมสี ไหมเหล่านี้ต้องส่งมาจากอีสาน คัดเฉพาะไหมค่อนข้างหนาหรืออย่างที่เราเรียกกันว่าไหมชนสาม ตามคำบอกเล่าของผู้มีอายุกล่าวว่า มีลวดลาย

๕. คู่มืออธิบายท้ายบทความนี้

อยู่ถึงเก้าแบบ มีชื่อต่างๆ กันคือ ๑ ลายสิบหกดอกตัด ๒ ลายสิบสองดอกตัด ๓ ลายแปดดอกตัด ๔ ลายสี่ดอกตัด ๕ ลายเครือใหญ่ ๖ ลายเครือกลาง ๗ ลายเครือน้อย ๘ ลายน้าอ่าง ๙ ลายสองห้อง ผู้เขียนรวบรวมตัวอย่างผ้าไว้ได้เพียงแปดลายคงขาดลาย "แปดดอกตัด" ลายเดี่ยว โคร่งสีส่วนใหญ่เป็นสีสดสีใส ใช้สีตัดกันจืดกว่าของอำเภอลับแล เป็นสีพหุรงค์ (Polychrome) แต่การย้อมสีแบบธรรมชาติ ซึ่งไม่สามารถจะย้อมสีให้สดได้ทุกสี ทำให้เกิดความประสานกลมกลืนกันไปเองโดยธรรมชาติ ลายที่ใช้เป็นลายแบบเรขาคณิต ลายดอกไม้ ลายเครือเถา และลายรูปสัตว์คล้ายหงส์

นอกจากผ้าถุงแล้วยังพบผ้าหมักที่ต่อด้วยผ้าสองผืน เป็นผ้าหม่นนอน ทอด้วยผ้าแยกดอกไหม สีดำ ที่ชอบมีลายริ้วต่างๆ เรียกว่า ผ้าหมักลายดอกพริกไทย ปัจจุบันไม่มีผู้ขวนใช้ เพราะไม่มีผู้จำวิธีการทอได้ นอกจากนี่ยังพบผ้าเข้ดหน้าทำด้วยผ้าสีขาว มีลวดลายเป็นรูปสัตว์ เช่น ช้าง และม้า ที่ชอบทงสองข้าง ผ้าเข้ดหน้ากว้างประมาณหนึ่งฟุต ยาวประมาณสองฟุต เป็นผ้าที่ใช้ในพิธีแต่งงาน เจ้าบ่าวและเจ้าสาวใช้เข้ดหน้าเวลาเข้รุ่งขึ้นของคืนแต่งงาน เสร็จแล้วเก็บเอาไว้เป็นสิริมงคล ย่ามของหาดเสี้ยวเป็นย่ามแบบเดียวกับของชาวเขา มีสองขนาด คือขนาดที่ใช้สะพายบ่า และขนาดใหญ่พิเศษสำหรับใส่อุปกรณ์การทอผ้า มักแขวนเอาไว้ตามหูกทอผ้า มีอยู่สีเดียว คือสีขาวมีลายเป็นทางๆ สีดำ ผ้าขาวมาที่พบเป็นผ้าฝ้ายสลบสีเช่นเดียวกับผ้าขาวมาทั่วๆ ไป แต่มีลายยกเป็นรูปสัตว์ทงสองข้าง ผ้าขาวมานักใช้เป็นผ้าไหว้ หรือผ้ากราบพระ

ที่อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี พบผ้าถุงฝ้ายและไหมจำนวนหนึ่ง มีลักษณะคล้ายผ้าขันทันจกของอำเภอลับแลและหาดเสี้ยว คือตัวผ้าถุงเป็นผ้ายกดอกในตัว เป็นลายขวนรอบตัวแบบลานนา เช่นเดียวกับขันทันจกของหาดเสี้ยว ลายตันจกทำด้วยฝีมือละเอียดประณีตเป็นพิเศษ แต่เป็นลายแบบเรขาคณิตล้วนๆ ใช้สีเอกรงค์ของสีแดง (Red monochrome)

ผ้าที่ใช้วิธีการจกยังพบอีกแห่งหนึ่งคือ ที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เท่าที่พบเป็นของไหมฝีมือหยาบ ใช้สีและวัตถุดิบที่เตรียมสำเร็จ สีสน้จึงดูจืด ไม่สามารถจะนึกได้ว่าของเก่ามีลวดลายและสีสน้เป็นอย่างไร ลายที่พบเป็นลายแบบเรขาคณิตล้วนๆ

เชื้อสายลาวคั่งและลาวกา การที่นำพวกลาวคั่งกับลาวกาเข้าด้วยกันก็เพราะลาวสองพวกนี้อยู่ในอาณาเขตใกล้เคียงกัน และมีวิธีการทอผ้าคล้ายกัน พวกลาวคั่งอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี ที่บ้านทุ่งนาตาบิน อำเภอเดิมบางนางบวช และหมู่บ้านใกล้เคียง คือบ้านกกเต็น บ้านกกตาด บ้าน

วังยาว บ้านวังกุ่ม บ้านวังคัน และบ้านหนองอีเปาะ อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่บ้านโคกหม้อ จังหวัด
อุทัยธานี ส่วนพวกลาวกาอยู่ที่อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี และตำบลใกล้เคียง เช่นตำบล
ทัพหลวง ตำบลเกนมะกรูด ตำบลคอกควาย ตำบลห้วยกุด ตำบลวังหิน และตำบลผาตั้ง

ผ้าของพวกลาวกาและลาวคังมีลักษณะเหมือนกันแทบทุกประการ เช่นมีลวดลายแบบศิลปะ
พื้นบ้านแท้ๆ คือนิยมสีจัดตัดกันรุนแรง ใช้สีสด เช่นสีเขียว เหลือง ส้ม แดง และดำ ผ้า
ที่พบเป็นผ้าถุงแบบลาวอีสาน ตัวผ้าถุงใช้วิธีผสม ค้อมดหมและยก เชิงผ้าใช้วิธีจักเช่นเดียวกับ
พวกลาวพวน การจกของพวกลาวคังและลาวกาใช้วิธีนับเส้นไหมและสอดด้วยมือ ใช้ไหมเส้นโต
มากจึงดูเป็นลวดลายหยาบ การขึ้นหูกทอคว้าเอาหลังลายขนข้างบน การทอต้นจกพื้นไม่มีระเบียบ
แบบแผน ไม่มีข้อลาย เป็นการทำให้ออกแบบไปตามใจชอบ แต่ละคนทอแต่ละครั้งไม่เหมือนกัน
และมีความโน้มเอียงที่จะเลียงไม่ให้ซ้กัน การจกองค์ประกอบโดยไม่มีกรเตรียมการออกแบบ
ล่วงหน้าทำให้ลายผ้าดูมีชีวิตชีวา ข้อดีข้อเสียขึ้นอยู่กับรสนิยมของช่างผู้ทอ ถ้าเป็นผู้ที่รู้จักความ
ประสานกลมกลืนกันก็จะดูงดงาม ไม่เช่นนั้นก็จะเกิดสีตัดกันรุนแรงให้ผลไม่สู้งามนัก ลายจกที่
ผลิตออกมาในปัจจุบันใช้เส้นด้ายและไหมที่ยอมสีมาสำเร็จรูป จึงมีโครงสร้างค่อนข้างจะฉูดฉาด และ
เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากของเดิมมาก ตัวผ้าถุงของพวกลาวคังและลาวกา มีทั้งแบบผ้ามัดหมทั้งผืน
และเป็นผ้ามัดหมผสมลายขิด (ยก) เป็นลายทางยาวขนานลงมา อย่างที่เรียกกันว่า "หมัดดา"
ฝีมือลวดลายและสี ถ้ามองเผินๆ จะเห็นว่าเหมือนผ้าทางแถบอีสาน แต่ถ้าพิจารณารายละเอียดจะ
เห็นความแตกต่างได้ชัดหลายประการ ลาวคังที่บ้านโคกหม้อ อำเภอทัพหิน อ้างว่าเป็นเชื้อสาย
ลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ แต่เมื่อพิจารณาดูลายผ้า กรรมวิธีการมัดหมี่ และข้อลายแล้ว เห็น
ว่าไม่มีความเชื่อมโยงกัน เช่น กรรมวิธีการมัดหมี่เจริญมากที่เขมรแถบพระตะบอง และทางแถบ
อีสานของประเทศไทย มีการมัดหมี่ที่เวียงจันทน์และหลวงพระบาง แต่น้อย เพราะรับอิทธิพลจาก
เขมรและไทย ข้อลายว่า "หมัดดานเมืองลาว" "หมัดดานใหญ่" "หมัดดานน้อย" อาจหมายถึง
ถึงเมืองใดเมืองหนึ่งซึ่งเป็นเมืองหนึ่งไกลเวียงจันทน์ก็ได้ หรืออาจเป็นความพยายามที่จะตั้งชื่อ
ตามศิลปวัฒนธรรมของเวียงจันทน์ซึ่งถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของความเจริญ ผ้าถุงของผู้ชายที่ได้
พบเป็นผ้าถุงมัดหมี่ทั้งผืนแบบเดียวกับผ้าปูที่ทางกรุงเทพฯ นิยมใช้กันในราชสำนัก วิธีนุ่งของพวก
ลาวกาวิธีหนึ่งเรียกว่า "นุ่งเกี้ยว" และ "นุ่งอ้าว" นอกจากผ้าถุงแล้ว ยังพบผ้าที่ใช้ในชีวิต
ประจำวันอีกมาก เช่นที่นอนยัดขนุนมีลวดลายยกเป็นลายดอกไม้ ผ้าหลบนอน (ผ้าปู) ทอด้วยฝ้าย
สีขาวเนื้อหนาแบบพมสืขาว มีลวดลายยกที่เชิงทั้งสองข้าง ผ้าหมนอนเป็นผ้าหน้าแคบสองผืนต่อกัน

ขนาดที่ต่อกันแล้วกว้างยาวเท่ากับฝ่าหมอนนอนผืนใหญ่ ฝ่าเท้าเป็นฝ่าเท้าย่นเส้นสีดำยกดอกด้วย
ผ้าสีเงินเข้มหรือดำ เรียกว่า "ลายเกล็ดเต่า" ฝ่าเท้าเหล่านี้มลายแข็งจกทั้งสองข้าง ลายจกกว้าง
และสวยงามเป็นพิเศษ ข้างหนึ่งลายแคบ อีกข้างหนึ่งมกรวย เพื่อให้รู้ว่าเป็นส่วนล่าง นอกจากนั้น
ยังมีหมอนเหลี่ยมเล็กคล้ายหมอนหน้าหูก และหมอนขวนขนาดใหญ่มีลวดลายจกเต็มไปหมด

ข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับการแต่งตัวของพวกลาวกา ที่อำเภอบ้านไร่ ว่าใกล้เคียงกับการแต่ง
กายของลาวทางแถบอีสาน จากการสอบถามผู้เฒ่า ขอนายพรหมา พิถีฤๅเดช อายุ ๖๖ ปี และ
นางบัวผา จันทร์ อายุ ๔๓ ปี ที่บ้านทพคล้าย อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เรื่องการแต่งกาย
ของพวกลาวกา พอสรุปได้ดังนี้

สมัยก่อนผู้หญิงนิยมตัดผมสั้น ใช้น้ำมันละหุ่งผสมเครื่องหอมใส่ผม หวีทำด้วยกระดูกเขา
ควายหรือไม้ แต่งหน้าด้วยไขแดงแต้มสูกขี้กับสารส้มปั่น ใช้ทำให้แก้มแดง แบ่งแต่งหน้าทำด้วย
ขมน้ำดำกับเม็ดละหุ่ง นิยมกินหมากเพื่อให้ฟันดำ เสื่อที่ใช้ในงานสำคัญเป็นเสื่อคอปัด ขนทรง
กระบอก ไม่เข้าเอวปล่อยยาวลงมา นิยมทงผ้าและไหมสีดำ ยกเว้นในงานแต่งงาน ซึ่งเป็น
งานมงคลจึงจะใช้เสื่อสีสด ที่สาบเสื่อตลอดแนวตงแต่คอลงมาถึงขอบเสื่อเอวขลิบด้วยผ้าสีแดง
ประดับด้วยกระดุมเงินแผ่นสีเหลี่ยมขนมเขยยกปุ่นตลอดแถว ใช้สไบสีเขียว ๆ สีเดียวห่ม ต่างหูทำ
ด้วยเงิน มีสองชนิด คือชนิดเล็กติดอยู่กับใบหู กับชนิดใหญ่ห้อยลงมาเป็นรูปคล้ายจอนหู กำไลมือ
และเท้าเป็นเงินเกลี้ยงกลม นิยมใส่แหวนทุกนิ้วยกเว้นนิ้วหัวแม่มือ และใส่นิ้วละหลายวง สะพาย
ย่ามเล็กพินสัตาลายจก ผ้านุ่งไหมมัดหมี่ มีลายต้นจกยาวกรอมเท้า

สำหรับผู้ชายตัดผมทรงมหาดไทย ใส่ น้ำมันและเครื่องสำอางเหมือนผู้หญิง ใส่เสื่อผ้า
ปานคอกลมแขนสามส่วน นุ่งผ้ามัดหมี่แบบนุ่งเกวหรือนุ่งแฉ่ว ใช้เข็มขัดเงินคาดทับด้วยผ้าขาวม้า
ไหม ใส่ต่างหูข้างซ้ายข้างเดียว เป็นรูปใบโพธิ์สามใบหรือมากกว่านั้น ใส่แหวนเกลี้ยง ใส่
แหวนเฉพาะนิ้ว นิ้วกลางและนิ้วนางทั้งสองมือ ถ้าสะพายดาบฝึกเป็นเงินมีลวดลาย หรือพกมีด
ขลุ่ยแบบใบข้าว ผู้ชายนิยมห้อยเหรียญเงิน เช่นเหรียญรัชกาลที่ ๖ หรือเก่ากว่านั้น การแต่งกาย
ของลาวกาคล้ายกับการแต่งกายของลาวทางภาคอีสาน ดังที่เคยพบว่าผู้หญิงที่หมู่บ้านดอนเรือ
ตำบลศรีเชียงใหม่ จังหวัดร้อยเอ็ด ใช้ต่างหูเงินรูปร่างแบบเดียวกัน อย่างนี้เป็นต้น

เชอสาบลาวโห่ง (ไทยทรงดำ) ลาวโห่งเป็นพวกลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยในสมัย
รัตนโกสินทร์ เป็นชนเผ่าเดียวที่ยังรักษาขนบธรรมเนียมเป็นของตัวเองจนทุกวันนี้ โดยเฉพาะ
การใช้ผ้าและการทอผ้า ลาวโห่งจำนวนมากอาศัยอยู่แถบจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี ผ้าที่บอก

ลักษณะชัดเจน คือผ้าถุงสีดำมีลายสีขาวเล็ก ๆ ยาวเป็นทางขนานลงมากับตัวผ้าถุงเรียกว่า “ลาย
ชะโด” ผ้าลายชะโด เป็นผ้าหนามาก ทอด้วยผ้าสีดำ (Indigo) กลบไหมสีแดงลวดลายที่ลาวโง่ง
ใช้เป็นลายที่ประดิษฐ์ด้วยชั้นผ้าต่าง ๆ พบให้เกิดมูมและเย็บติดกับเนื้อผ้าเป็นลายแบบเรขาคณิต
ล้วน ๆ ส่วนลายปักที่มีชื่อเสียงของลาวโง่ง เป็นลายปักด้วยไหมเส้นเล็ก ๆ บนเนื้อผ้ามักเป็นลายขด
รูปวงกลมคล้ายลายดอกไม้เรียกว่าลาย “ขอกูด” งานทอผ้าของลาวโง่งมีผ้าถุง หมอนหน้าหก
ผ้าห่ม และมุ้ง มุ้งของลาวโง่งที่เคยพบเป็นมุ้งที่ทำด้วยผ้าหนาทั้งหลัง มีลวดลายประดับตามขอบบน
ความหนาของผ้าที่ใช้ทำมุ้งนี้ น่าจะสันนิษฐานว่าใช้กันลมหนาวมากกว่าใช้กันยุง คำบอกเล่า
ของลาวโง่งที่ว่า เป็นมุ้งของเก่านำมาแต่โบราณไม่เคยใช้ในประเทศไทยประกอบกับเนื้อผ้ามุ้งที่
หนาเป็นพิเศษทำให้นักไปได้ว่าพวกลาวโง่ง หรือ ไทยทรงดำเหล่านั้นต้องมาจากที่ ๆ มีอากาศหนาว
จัด อาจเป็นตอนเหนือของประเทศลาว หรือบนภูเขาสูง

เชื้อสายลาวภาคอีสาน ลาวแถบนี้เป็นคนลาวที่อาศัยอยู่มาแต่ดั้งเดิมอาจมีศูนย์กลางศิลป
วัฒนธรรม ที่เวียงจันทน์และหลวงพระบาง แต่เป็นคนท้องถิ่นเดิมไม่ได้อพยพมาจากไหน หนังสือ
Ethnic groups of Mainland Southeast Asia ของ Frank M. Lebar เรียกลาวพวกนี้ว่า
Laotain Tai เป็นพวกพูดภาษาไทย เป็นคนละพวกกับลาวทางเหนือ ตั้งแต่เขตจังหวัดหนองคาย
อุดรธานี สกลนคร เพชรบูรณ์ ขอนแก่น เรื่อยลงมาถึงสุรินทร์ และนครราชสีมา อาณาเขต
อันกว้างใหญ่ไพศาลนี้มีศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน จะมีความแตกต่างกันเฉพาะรายละเอียดต่าง ๆ ซึ่ง
เป็นข้อปลีกย่อย โดยเฉพาะประเพณีการใช้ผ้าและกรรมวิธีในการผลิตผ้าใช้วิธีเดียวกันหมด ที่ทำ
กันมากที่สุดคือ ผ้ามัดหมี่และผ้าทอยกดอก ทั้งที่เป็นผ้าและไหม วิธีการนุ่งผ้าของผู้หญิง ใช้
ผ้าสามผืนต่อกัน นุ่งไม่ยาวกรอมเท้า แต่ไม่สั้นเหมือนผู้หญิงเวียงจันทน์และหลวงพระบาง การ
ใช้ลายขิด (ยก) มีลายแบบเรขาคณิต ลายดอกไม้ และลายเครือเถา ที่เป็นรูปสัตว์พบน้อย ข้อ
ปลีกย่อยที่พบว่าแต่ละจังหวัดแตกต่างกันพอจะยกเป็นตัวอย่างได้ก็คือ ผ้าถุงที่หมู่บ้านตัว ตำบล
ห้วยไร่ อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ พบผ้ามัดหมี่แบบเดียวกัน แต่ผ้าขนบนซึ่งเป็นผ้ามัด
กับเอวไม่ให้หลุดลื่น เป็นผ้าไหมแบบ “มัดย้อม” โดยการมัดผืนผ้าเป็นจุดตามลวดลายที่ต้องการ
การแล้วจุ่มลงในสีย้อม เมื่อแกัรย้อมดอกจะปรากฏเป็นสีขาว ซึ่งเป็นวิธีเดียวกันกับจังหวัดสุรินทร์
กับที่ Palembang เกาะสุมาตรา และเขมร เป็นวิธีที่เรียกว่า Plangi

กรรมวิธีในการผลิตผ้าทางอีสานมีมากมายหลายวิธี ถ้าเป็นวิธีขิด (ยก) ทำตั้งแต่วิธีง่าย ๆ ไปจนถึงวิธียากสลับซับซ้อน ใช้ลวดลายแบบเรขาคณิต และลายที่ได้ความบันดาลใจมาจากธรรมชาติ เช่นลายดอกจันใหญ่ ลายงูเหลือม ลายข้าวกระแต ลายดอกกรัก ฯลฯ การทอผ้ามัดหมี่ได้รับอิทธิพลจากเขมรที่เมืองพนมเปญและพระตะบอง หลายจังหวัดทางภาคอีสาน เช่นจังหวัดร้อยเอ็ดและขอนแก่น เป็นแหล่งผลิตใหม่ส่งออกไปขายไกล ๆ เช่นประเทศพม่า เขมร และทางใต้ของประเทศไทย

ข้อที่น่าสนใจก็คือ ลาวภาคอีสานนิยมลายทางลงขนานกับลำตัว ซึ่งตรงข้ามกับลายของลานนาไทยซึ่งนิยมลายขวนรอบลำตัว

ผ้าไทยภาคกลาง เป็นผ้าที่คนไทยทอขึ้นทางแถบจังหวัดสระบุรี กรุงเทพฯ ชลบุรี ที่อ่างศิลา และราชบุรี ส่วนใหญ่เป็นการทอผ้าพื้นสลับลี การยกลายปรากฏว่ามีน้อย ผ้าทางภาคกลางมักเป็นผ้าฝ้าย มุ่งที่จะทำให้ผ้ามีคุณภาพดี คงทน มากกว่าจะสนใจในความงามในแง่ศิลปกรรม เช่นผ้าทอมือที่อ่างศิลา เป็นผ้าฝ้ายทอสดเส้นด้ายอย่างประณีต ใช้ทอมือ ย้อมสีด้วยความระมัดระวังไม่ให้ตก จึงเป็นผ้าที่อยู่ในความนิยมเสมอมา

ผ้าไทยภาคใต้ ยังไม่สำรวจจริงจัง เท่าที่พบมีที่อำเภอพุมเรียง จังหวัดไชยา เป็นอำเภอที่มีฝีมือในการทอผ้ายกใหม่ และผ้ายกสอดคั่นเงินและทอง และยังคงรักษาวีธีการทอสืบต่อมาจนทุกวันนี้ ได้ทราบว่าจังหวัดหลายจังหวัดทางภาคใต้ เช่นจังหวัดนครศรีธรรมราช มีผ้ามัดหมี่ไทย ฝ้ายก กับที่เกาะขอม จังหวัดสงขลา มีผ้าฝ้ายมัดสี จังหวัดทางภาคใต้เหล่านี้ เป็นโครงการสำรวจในอนาคต

คำอธิบายเพิ่มเติม

1. การย้อมสีแบบธรรมชาติ คือ การใช้เปลือกไม้และเคมีภัณฑ์ที่เตรียมมาจากธรรมชาติ ยกตัวอย่างเช่น สีคำสำหรับย้อมผ้า ใช้ต้นครามห่มกั้ม ย้อมผ้าเป็นสีกรมท่าเข้ม (Indigo) หรือใช้ลูกมะเกลือต้ม ย้อมไหมให้เป็นสีคำ ใช้ครั่งย้อมไหมให้เป็นสีแดง เป็นต้น การย้อมแบบนี้ไม่สามารถจะย้อมให้ได้ทุกสี สีที่ยากแก่การย้อม คือสีน้ำเงิน สีม่วง และสีเหลือง ซึ่งจะพบว่าสีเหลืองเป็นสีที่ตกง่าย อย่างไรก็ตามสีเหล่านี้เมื่อนำมาทอเข้าเป็นลายจะดูประสาธณกลมกลืนกันไปเอง

๒. ชก หรือ ชิด

การทอแบบยกของไทยเป็นการยกเส้นยืน (Suplimentary Warp) คือการยกเส้นยืนขึ้นตามจังหวะที่ต้องการจะเว้น เพื่อให้เส้นพุ่งเกิดตลอด การเว้นเส้นยืนถี่ห่างไม่เท่ากันจะทำให้เกิดลวดลายต่าง ๆ ทำนองเดียวกันกับลายเครื่องสาน การทอแบบยกอาศัย “พืม” สองอันถึงเจ็ดแปดอัน แล้วแต่ว่าลายจะสลับซับซ้อนเพียงใด ชก คือการเพิ่มลวดลายในเนื้อผ้าเข้าไปเป็นพิเศษ ถ้าละลายยกเหล่านี้ออกให้หมดจะไม่ทำให้เนื้อผ้าเสียเลย จึงเรียกว่า Suplimentary

๓. จก

คือ การสอดเส้นไหมหรือค้ายให้เกิดลวดลายในขณะที่ทอ ทำนองบักขณะทอ จกของลาวพวนทอจากหน้าลาย ใช้ชนเม่นนับเส้นยืนและกวักเส้นไหมหรือค้ายจากข้างล่าง สอดสลับไปตามต้องการ การกวักเส้นไหมนี้ถ้าเป็นผู้มีความชำนาญจะรวดเร็วคล้ายอาการ “ฉก” ของงู ฉะนั้นคำว่า “จก” อาจเป็นภาษาเพี้ยนมาจาก “ฉก”

๔. มัดหมี่

คือ การย้อมผ้าหรือไหมก่อนทอ ด้วยวิธีจกเส้นใยเป็นหมวกหมู่ ซึ่งเข้าเป็นลำ และใช้เชือกมัดส่วนที่ไม่ต้องการให้เป็นสีให้แน่นตามลวดลายที่ต้องการ แล้วนำไปย้อมสี เมื่อแกะเชือกออก ส่วนที่มัดจะเป็นสีขาว ถ้าต้องการสีมากขึ้นต้องนำไปมัดทับสีเดิมเรียกว่า “โอบ” เว้นไว้เฉพาะที่ต้องการให้เป็นสี การมัดหมี่ต้องอาศัยการคำนวณด้วยความชำนาญ ผู้มัดและผู้ทอจะต้องรู้กันโดยการบอกชื่อลาย มัดหมี่เป็นวิธีการทอผ้าที่ใช้กันมากในเขมร ลาว และสุมาตรา เรียกว่า Ikat วิธีที่ใช้ในเมืองไทยเรียกว่า Weft Ikat หรือการมัดลายเฉพาะเส้นพุ่งเท่านั้น

๕. ผ้าถุงแบบลาวอีสาน

คือ ผ้าที่ประกอบด้วยผ้าสามชั้น ส่วนบนเป็น ผ้าอ่อนแคบสำหรับมัดเข้ากับเอวเพื่อให้แน่นไม่หลุดลื่น ส่วนกลางคือตัวผ้าถุง ส่วนล่างเป็นลวดลายเพื่อประดับให้เกิดความงาม หรือเป็นผ้าแข็งแรงเพื่อไม่ให้ขาดรูดง่าย ผ้าสามชั้นนี้ต่อเข้าด้วยกันเป็นผ้าถุง หรือผ้าชิ้น

อวบ สาณะเสน